

JANNE VANHANEN

Rinnakkaistallentaminen suomalaisissa yliopistoissa

Siirtyminen avoimeen tieteelliseen julkaisemiseen on ilmiönä vielä suhteellisen uusi. Vaikka avoimista julkaisukanavista on puhuttu vuosien ajan, konkreettisemmat aloitteet ja käytännöt ovat ilmestyneet aihetta vähemmän seuraavan näköpiiriin vasta parin viime vuoden aikana. Kuten kaikkien laajojen ja vasta aluillaan olevien muutosten kohdalla tapahtuu, ensireaktiot vaihtelevat innostuksesta epäilyyn. Moni tutkija ja julkaisija on hämmentynyt siitä, miten avoimen julkaisemisen vaateeseen tulisi vastata.

Jotkin suomalaiset yliopistot ovat reagoineet ilmiöön ja julkistaneet kannanottonsa avoimeen julkaisemiseen, ja monissa oppilaitoksissa on käynnistetty ohjeistusta valmisteleva työ. Yliopistojen linjaukset ovat pitkälti samansuuntaisia. Eroja esiintyy lähinnä ohjeiden määräävyydessä: tutkijoita joko kannustetaan, kehoitetaan tai suorastaan veloitetaan vähintäänkin tallentamaan perinteisessä tiedelehdessä julkaistusta artikkelista rinnakkaisversio yliopiston ylläpitämään avoimeen arkistoon (avoimen julkaisemisen ”vihreä reitti”)¹. Toinen malli avoimeen julkaisemiseen on julkaista tutkimusartikkelit ensisijaisesti *open access* -periaatteella toimivissa lehdissä (”kultainen reitti”). On kuitenkin vaikea nähdä, miten yliopistot voisivat määrätä tutkijoitaan suuntaamaan julkaisunsa näihin lehtiin, sillä ne perivät kirjoittajalta julkaisumaksun kattaakseen tilausmaksujen puutteen. Monet yliopistot ovat tosin neuvotelleet alennuksia maksuihin, mikä madaltaa kynnystä kultaisen reitin käyttöön. Tutkijalle ilmaisesta rinnakkaistallentamisesta on joka tapauksessa tullut avoimen akateemisen julkaisemisen minimistandardi ja yliopistojen linjaukset koskevat pääasiassa tätä mallia.

Yliopistojen ohjeistuksissa korostuvat etenkin rinnakkaistallentamisen myönteiset vaikutukset: tutkimuksen näkyvyyden lisääntyminen, julkaisun ilmaisuus ja mahdollisuus artikkelin uudelleenjulkaisuun jollakin muulla foorumilla. Julkaisujen avoin arkistointi on myös sopusoinnussa tutkimusrahoittajien, kuten EU:n, Suomen Akatemian ja säätiöiden suositusten ja strategioiden kanssa. Rinnakkaistallentamiseen on myös olemassa valmis infrastruktuuri, sillä yliopistot ovat kehittäneet omia julkaisuarkistojaan esimerkiksi oppinnäytteiden julkaisemista varten jo vuosien ajan.

Koska alaan liittyvä sanasto on uutta ja monille vielä vierasta, suomalaisten yliopistojen avoimen julkaisemisen ohjeet sisältävät paljon perusermistön selittämistä. Tutkijan julkaisuveloitteeseen liittyviä avainkäsitteitä ovat rinnakkaisartikkelin eri versiot, julkaisusopimuksien sisältämät uudelleenjulkaisuoikeudet ja julkaisijan määräämät

julkaisuviiveet (*embargo*). Useimmat kustantajat sallivat *post-print*-version tallentamisen tutkimusorganisaation avoimeen julkaisuarkistoon². *Post-print* (tai *final draft*) tarkoittaa vertaisarvioitua ja hyväksyttyä käsikirjoitusta, jota julkaisija ei kuitenkaan ole vielä taittanut. Kustantaja määrittelee karensisajan, jonka aikana rinnakkaistallennetta ei saa julkaista. Julkaisuviive on tyypillisesti 6–12 kuukautta.

Rinnakkaistallenteiden yleistyessä kirjoittajan ja lukijan ongelma on versionhallinta. On tärkeä pystyä erottamaan vertaisarvioimaton *pre-print*-käsikirjoitusversio vertaisarvioitun ja toimitetun artikkelin rinnakkaisversiosta. Entä viittauskäytännöt? Vaikka yliopistojen avoimissa arkistoissa kehoitetaan viittaamaan artikkelin ohessa ilmoitettuun alkuperäisjulkaisuun, tekstin rinnakkaisversion sivunumerointi tuskin vastaa lehteen taitetun artikkelin sivujakoa. Jos alkuperäinen artikkeli ei ole luettavissa, tietyille sivulle johtavia viitteitä on mahdoton tehdä ja rinnakkaistallenteen käytettävyys vähenee. Lähdeluettelossa on siis syytä viitata tarkasti käyttämäänsä versioon. Myös digitaalisen aineiston muokattavuus ja muuttuvuus pitäisi ottaa huomioon. Tutkijat saattavat päivittää aiemmin julkaisemansa käsikirjoitusversion viimeistellympään, joten päivitystietojen tulisi olla selkeästi näkyvillä. Opetus- ja kulttuuriministeriön vuonna 2014 käynnistämä Avoin tiede ja tutkimus -hanke painottaakin erilaisten yksilöintikäytäntöjen merkitystä avoimessa julkaisemisessa³.

Tutkijan kannalta rinnakkaistallentamiseen siirtyminen tapahtuu melko helposti: täytyy vain perehtyä oman tutkimusorganisaation avoimen tietokannan käyttöön sekä artikkelin alkuperäisen julkaisijan rinnakkaisjulkaisuja koskeviin ehtoihin. Tästä huolimatta rinnakkaistallennus ei ole ainakaan toistaiseksi kovin kattavaa. On arvioitu, että yliopistojen suosituksista tai mandaateista huolimatta korkeintaan noin 15 prosenttia julkaistuista artikkeleista päättyy avoimiin arkistoihin⁴. Prosenttiluku on huomattavasti pienempi humanistisilla aloilla, sillä *open access* -julkaiseminen painottuu lääke- ja luonnontieteisiin, joissa artikkelien rinnakkaisversiot tallennetaan usein kansainvälisiin arkistoihin⁵.

Syynä artikkelien vähäiseen arkistointiin lienee paitsi motivaation ja tiedon puute, myös suurten kustantajien tiukentuvat rinnakkaistallentamisen ehdot esimerkiksi karensiajan pituudelle. Julkaisujen avoimen saatavuuden edistäminen -työryhmän raportissa 8.4.2015 arvellaan lisäksi kansallisen koordinaation puutteen vaikuttavan vaisuun tallentamiseen. Yliopistot ovat jääneet kehittämään omia palveluitaan ja tallennuskäytäntöjään. Tu-loksena on erilaisten tietokantojen ja ohjeistusten suma,

jossa tutkijan on hankala luovia. Työryhmän mukaan tallennusmandaatit hukkuvat myös helposti muun hallintoviestinnän joukkoon tai koetaan tutkijayhteisössä yl-häältä päin tulevana käskytyksenä, mikä ei edistä linjauk-sien viemistä käytäntöön.⁶

Ks. myös suomalaisten yliopistojen avointa julkai-semista koskevia linjauksia ja tietokantoja rinnak-kaistallennukseen: netn.fi/lehti/niin-nain-116

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Tällä hetkellä tutkimusartikkelien rinnakkaistallentamista edellytetään Helsingin ja Jyväskylän yliopistossa, Aalto-yliopistossa ja Tampereen teknil-lisessä yliopistossa. Tampereen yliopisto ja Lappeenrannan teknillinen yliopisto kehottavat tutkijoitaan rinnakkaistal-lennearkistojen käyttöön. Selkeää kan-nanottoa on vaikea löytää Itä-Suomen, Lapin, Oulun ja Turun yliopistoilta sekä Maanpuolustuskorkeakoululta, Svenska handelshögskolanilta, Taideyliopistolta ja Åbo Akademiilta.
- 2 Tieteellisten lehtien myöntämät avoi-men julkaisun oikeudet voi tarkistaa SHERPA/RoMEO-tietokannasta (sherpa.ac.uk/romeo/index.php). Äskettäin Julkaisufoorumin lehtiin

- 3 lisättiin äskettäin suorat linkit SHERPA/RoMEO-tietokantaan. Kotimaisten kus-tantajien rinnakkaistallennuskäytännöt on koottu Helsingin yliopiston wiki-sivulle wiki.helsinki.fi/display/Kotimai-nenOA/Kotimaiset+kustantajat+ja+rinnakkaistallennus
- 3 Monografiajulkaisut yksilöidään ISBN-numerolla, mutta myös tutkimusartik-keleiden eri versioille tulisi luoda yhtenäisen yksilöintikäytäntö. Avoin tiede ja tutkimus -hanke suosittaa Kansalliskir-jaston myöntämän URN-tunnuksen tai kaupallisten kustantajien DOI-standardin käyttöä. Selvitettävänä on myös yksit-äisten tutkijoiden, tutkimusryhmien ja -organisaatioiden luotettava yksilöimi-nen. Ks. *Avoimen tieteen ja tutkimuksen käsikirja osa 2. Tutkijalle ja organisaatioille*

- 4 (*työversio 0.7*), 11.3.2015, 14–15. Ver-kossa: avointiede.fi.
- 4 Bo-Christer Björk, Tieteellisen julkaise-misen avoimuus 2015. Olemmeko mur-rosvaiheessa? *Kansalliskirjasto 2/2015*, 34–36 (36).
- 5 Merkittävimpiä kansainvälisiä luonnon-tieteellisiä arkistoja ovat jo 1991 aloitta-nut arXiv (arxiv.org/), jossa julkaistaan vertaisarvioimattomia pre-print-ennak-kojulkaisuja, sekä bio- ja lääketieteisiin keskittyvä PubMed (ncbi.nlm.nih.gov/pubmed).
- 6 Pekka Olsbo ym., Julkaisujen avoimen saatavuuden edistäminen -työryhmän raportti. Taustaselvitys EU:n, Pohjois-maiden ja Suomen avoimen julkaise-misen tilanteesta 8.4.2015. Verkossa: avointiede.fi.